

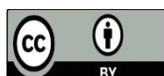
Analysis of Imam Ali's (AS) three-pronged strategies in territorial governance and dealing with socio-political instability (based on the letters of Nahj al-Balagha)

Ali Asghari¹, Leila Khodabakhshi², Zeinab Hashemi Baghi³

1. Department of Political Science, Zahedan Branch, Islamic Azad University, Zahedan, Iran. Email: a.asghari1365@gmail.com
2. Department of Political Science, Isfahan (Khorasgan) Branch, Islamic Azad University, Isfahan, Iran. Email: leila.khodabakhshi@yahoo.com
3. Department of Social Sciences, Faculty of Civilization and Global Studies, Zahedan Branch, Islamic Azad University, Zahedan, Iran. Email: zeinabhashemi2024@iau.ac.ir

ARTICLE INFO	Abstract
Article type: Research Paper Article history: Received 27 April 2026 Received in revised form 3 July 2026 Accepted 21 September 2026 Available online 23 September 2026 Keywords: Sedition (Fitna) Crisis Management Structural Justice Insight-building (Basirat) Alid Governance	This study aims to formulate the triple strategies of Imam Ali (a.s.) in confronting socio-political seditions (Fitnas) based on the letters of Nahj al-Balagha, with an emphasis on the commentaries of both schools (Fariqayn). The central problem of the research is how to extract a coherent model for sedition management from the sovereign letters of Imam Ali (a.s.) across three levels: structural, behavioral, and contextual. This model is designed to be effective in the pre-sedition prevention phase, during the confrontation, and in the post-sedition reconstruction period. The research methodology is qualitative content analysis with an inductive approach; data were extracted from the letters of Nahj al-Balagha, particularly Letter 53, and analyzed using authoritative Shia and Sunni commentaries. The findings indicate that in Alid logic, the prevention of sedition is rooted in structural justice, financial oversight, meritocracy, and the elimination of discrimination. Management during sedition relies on clarification, insight-building (Basirat), distinguishing the deceived from the instigators, and wise decisiveness. Finally, post-sedition reconstruction is achieved through restoring public trust, reforming damaged structures, and economic-livelihood rehabilitation. Accordingly, the Alid model of sedition management is not merely reactive or security-oriented; rather, it is a proactive, justice-based, and multidimensional approach that can serve as an indigenous model for governance in crisis conditions.

How to cite: Asghari, A., Khodabakhshi, L. & Hashemi Baghi, Z. (2026). Analysis of Imam Ali's (AS) three-pronged strategies in territorial governance and dealing with socio-political instability (based on the letters of Nahj al-Balagha). *Geography and Regional Planning*, 16(3), 533-548. <https://doi.org/10.22034/jgeoq.2026.599704.4533>

© Author(s) retain the copyright and full publishing rights
DOI: <https://doi.org/10.22034/jgeoq.2026.599704.4533>

Publisher: Qeshm Institute of Higher Education

Introduction

The 1970s and 1980s marked a significant turning point in the development of the contemporary global economy, as neoliberalism increasingly shaped international political economy. Emerging as a response to Keynesian welfare-state policies, neoliberalism emphasized free markets, privatization, deregulation, and the reduction of direct state intervention in economic activities. Its intellectual foundations were strengthened by the Mont Pelerin Society and the Chicago School, while its practical implementation became particularly visible under Margaret Thatcher in Britain and Ronald Reagan in the United States. International financial institutions, especially the International Monetary Fund and the World Bank, played a central role in promoting market-oriented reforms across national economies. The establishment of the World Trade Organization further accelerated trade liberalization and economic integration. Through the Washington Consensus and structural adjustment programs, neoliberal policies became closely associated with globalization and the restructuring of national economic systems. However, their consequences generated considerable debate concerning economic inequality, national sovereignty, financial instability, and the effectiveness of development strategies. This article examines how neoliberalism achieved dominance in the international economy and analyzes its principal mechanisms, institutional foundations, and consequences for global economic relations.

Methodology

This study employs a descriptive-analytical research method based on documentary and library research. It examines scholarly books, articles, and relevant documents to investigate the emergence, theoretical foundations, and international expansion of neoliberalism. The analysis focuses on the roles of international financial institutions, the Washington Consensus, and structural adjustment programs in shaping global economic relations and national economic policies.

Results and Discussion

The findings indicate that neoliberalism has become a dominant framework in the international economy through the expansion of market-oriented policies and the influence

of international financial institutions. Its intellectual development, associated with the Mont Pelerin Society and the Chicago School, challenged Keynesian economic principles and promoted privatization, deregulation, and a reduced direct role for the state. This transformation contributed to the emergence of regulatory states and the weakening of traditional welfare-state arrangements. The International Monetary Fund and the World Bank became important instruments for encouraging economic restructuring in national economies, while the establishment of the World Trade Organization strengthened trade liberalization and global integration. The Washington Consensus institutionalized these priorities through fiscal discipline, tax reform, competitive exchange rates, trade liberalization, foreign investment, privatization, deregulation, and protection of property rights. However, the article also finds that implementing these policies without considering countries' institutional capacities and economic conditions often produced serious difficulties, including inequality, economic vulnerability, and weakened domestic production. Criticism from scholars such as Joseph Stiglitz highlighted the ideological limitations of rapid privatization and structural adjustment. The emergence of the Post-Washington Consensus reflected attempts to address these shortcomings by recognizing the importance of institutions and broader development objectives. Nevertheless, the article argues that neoliberalism has retained substantial influence over global economic governance. The Beijing Consensus also appears as an alternative development perspective within debates over the future of the international economic order.

Conclusion

Neoliberalism has become a dominant ideology in the international economy by transforming the relationship between states, markets, and global financial institutions. Its development, rooted in the intellectual traditions of the Mont Pelerin Society and the Chicago School, challenged Keynesian welfare-state policies and promoted privatization, deregulation, trade liberalization, and reduced direct government intervention. These principles gradually influenced national economic policies and

reshaped the structure of international economic governance. The International Monetary Fund, the World Bank, and the World Trade Organization played significant roles in advancing market-oriented reforms and expanding the integration of national economies into the global market. The findings demonstrate that the Washington Consensus and structural adjustment programs were central mechanisms through which neoliberal policies spread internationally. By encouraging fiscal discipline, privatization, foreign investment, and the removal of trade barriers, these programs sought to improve economic efficiency and accelerate globalization. However, their implementation frequently generated controversy, particularly when countries adopted reforms without sufficient institutional capacity or consideration of domestic economic conditions. The resulting difficulties, including increased vulnerability, inequality, and weakened national economic structures, raised serious questions about the effectiveness and universality of the neoliberal model. Criticism from scholars such as Joseph Stiglitz and other economists emphasized that market liberalization alone

cannot guarantee sustainable development, social welfare, or economic stability. These criticisms contributed to discussions surrounding the Post-Washington Consensus, which highlighted the importance of institutions and more comprehensive development strategies. The Beijing Consensus also emerged as an alternative perspective in debates about economic development and the international economic order. Ultimately, this study concludes that neoliberalism continues to exert substantial influence over the global economy through its institutions, policy frameworks, and globalization-oriented objectives. Nevertheless, its limitations demonstrate the need to reconsider uniform economic prescriptions and acknowledge differences in national capacities and development priorities. A more balanced approach would combine market mechanisms with effective institutions, appropriate public regulation, and attention to social and economic conditions. Such an approach could help countries pursue international integration while protecting domestic productive capacities and promoting more equitable and sustainable development.

Ethical considerations

Following the principles of research ethics

The authors have observed the principles of ethics in conducting and publishing this scientific research, and this is confirmed by all of them.

Data Availability Statement

Data available on request from the authors.

Acknowledgements

First author: Preparation of samples, conducting experiments and collecting data, performing calculations, statistical analysis of data, analysis and interpretation of information and results, preparing a draft of the article

Second author: Preparation of samples, conducting experiments and collecting data, performing calculations, statistical analysis of data, analysis and interpretation of information and results, preparing a draft of the article

Third author: Preparation of samples, conducting experiments and collecting data, performing calculations, statistical analysis of data, analysis and interpretation

of information and results, preparing a draft of the article

Fourth author: Preparation of samples, conducting experiments and collecting data, performing calculations, statistical analysis of data, analysis and interpretation of information and results, preparing a draft of the article

Ethical Considerations

The authors affirm that they have adhered to ethical research practices, avoiding plagiarism, misconduct, data fabrication or falsification, and have provided their consent for this article's publication.

Funding

This research was conducted without any financial support from Payam Noor University.

Conflict of Interest

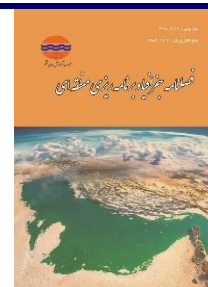
The authors declare no conflict of interest

انجمن ژئوپلیتیک ایران

فصلنامه جغرافیا و برنامه ریزی منطقه‌ای

شاپا چاپی: ۶۴۶۲-۲۲۲۸ شاپا الکترونیکی: ۲۱۱۲-۲۷۸۳
Journal Homepage: <https://www.jgeoqeshm.ir/>

واکاوی راهبردهای سه‌گانه امام علی (ع) در حکمرانی سرزمینی و مقابله با ناپایداری‌های سیاسی- اجتماعی (با تکیه بر نامه‌های نهج‌البلاغه) علی اصغری^۱، لیلا خدابخش^۲✉، زینب هاشمی باغی^۳

۱. گروه علوم سیاسی، واحد زاهدان، دانشگاه آزاد اسلامی، زاهدان، ایران. رایانامه: a.asghari1365@gmail.com

۲. نویسنده مسئول. گروه علوم سیاسی، واحد اصفهان (خوراسگان)، دانشگاه آزاد اسلامی، اصفهان، ایران. رایانامه: leila.khodabakhshi@yahoo.com

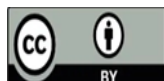
۳. گروه علوم اجتماعی، دانشکده تمدن و مطالعات جهان، واحد زاهدان، دانشگاه آزاد اسلامی، زاهدان، ایران. رایانامه: zeinabhashemi2024@iaui.ac.ir

چکیده	اطلاعات مقاله
پژوهش حاضر با هدف صورت‌بندی راهبردهای سه‌گانه امام علی (ع) در مواجهه با فتنه‌های اجتماعی - سیاسی بر پایه نامه‌های نهج‌البلاغه و با تکیه بر شروح فریقین انجام شده است. مسئله اصلی تحقیق آن است که چگونه می‌توان از دل نامه‌های حاکمیتی امام علی (ع)، الگویی منسجم برای مدیریت فتنه در سه سطح ساختاری، رفتاری و زمینه‌ای استخراج کرد؛ الگویی که هم در مرحله پیشگیری از فتنه، هم در زمان مواجهه با آن و هم در دوره بازسازی پسافتنه کارآمد باشد. روش پژوهش، تحلیل محتوای کیفی با رویکرد استقرایی است و داده‌ها از نامه‌های نهج‌البلاغه، به‌ویژه نامه ۵۳، استخراج و با بهره‌گیری از شروح معتبر شیعه و سنی تحلیل شده‌اند. یافته‌ها نشان می‌دهد که در منطق علوی، پیشگیری از فتنه بر عدالت ساختاری، نظارت مالی، شایسته‌سالاری و رفع تبعیض استوار است؛ مدیریت حین فتنه بر تبیین، بصیرت‌افزایی، تفکیک فریب‌خوردگان از محرکان و قاطعیت حکیمانه تکیه دارد؛ و بازسازی پس از فتنه نیز با ترمیم اعتماد عمومی، اصلاح ساختارهای آسیب‌دیده و بازسازی اقتصادی - معیشتی امکان‌پذیر می‌شود. بر این اساس، الگوی علوی در مدیریت فتنه، صرفاً واکنشی و امنیت‌محور نیست، بلکه رویکردی پیش‌دستانه، عدالت‌محور و چندبعدی است که می‌تواند به‌عنوان الگویی بومی برای حکمرانی در شرایط بحران مورد استفاده قرار گیرد.	نوع مقاله: مقاله پژوهشی تاریخ دریافت: ۱۴۰۵/۰۲/۰۷ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۵/۰۴/۱۲ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۶/۳۰ تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۷/۰۱ کلیدواژه‌ها: فتنه مدیریت بحران عدالت ساختاری بصیرت‌افزایی حکمرانی علوی

استناد: اصغری، علی، خدابخش، لیلا و هاشمی باغی، زینب. (۱۴۰۵). واکاوی راهبردهای سه‌گانه امام علی (ع) در حکمرانی سرزمینی و مقابله با ناپایداری‌های

سیاسی- اجتماعی (با تکیه بر نامه‌های نهج‌البلاغه). *جغرافیا و برنامه ریزی منطقه‌ای*، ۱۶(۳)، ۵۳۳-۵۴۸. DOI:10.22034/

10.22034/jgeoq.2026.599704.4533

© نویسندگان.

ناشر: موسسه آموزش عالی قشم

مقدمه

جامعه انسانی در مسیر تحولات تاریخی خود، همواره با بحران‌هایی مواجه بوده است که فراتر از تضادهای فیزیکی، بنیان‌های فکری، اخلاقی و انسجام اجتماعی را هدف قرار می‌دهند. در منظومه اندیشه اسلامی، این وضعیت‌های غبارآلود و پیچیده تحت عنوان «فتنه» شناخته می‌شوند؛ مفهومی که دلالت بر شرایطی دارد که در آن مرزهای حق و باطل به دلیل درآمیختگی با شبهات و تمایلات نفسانی نادیده انگاشته شده و قدرت تشخیص توده‌ها و حتی نخبگان دچار اختلال می‌گردد. از منظر نهج‌البلاغه، فتنه نه یک اتفاق ساده، بلکه جریانی است که از نقاط پنهان آغاز شده و با بهره‌گیری از ابزارهای شناختی، جامعه را به سوی تفرقه و سقوط سوق می‌دهد. در حقیقت، فتنه وضعیتی است که در آن «باطل» «جامه‌ی» حق «به تن می‌کند تا از این مسیر، مشروعیت لازم برای تخریب ساختارهای اصیل جامعه را کسب نماید» (سیدرضی، ۱۳۸۳، ص ۹۱). ضرورت بازخوانی سیره علوی در مدیریت این پدیده از آنجا ناشی می‌شود که دوران خلافت امام علی (ع) بارزترین برهه تاریخی برای تجلی انواع فتنه‌های پیمان‌شکنان، قاسطین و مارقین بود. هر یک از این جریانات با بهره‌گیری از بسترهایی چون جهل عمومی، دنیاطلبی خواص و تحریف مفاهیم دینی، کوشیدند تا نظام سیاسی و اجتماعی اسلام را با بن‌بست مواجه کنند. امام علی (ع) در مواجهه با این بحران‌ها، صرفاً به برخوردهای سخت و نظامی بسنده نکردند، بلکه با تکیه بر یک نظام راهبردی منسجم، به مقابله با ریشه‌های ساختاری، رفتاری و زمینه‌ای فتنه‌ها پرداختند. تبیین این راهبردها در جهان معاصر که با فتنه‌های نوین در قالب جنگ‌های ترکیبی، دوقطبی‌سازی‌های اجتماعی و تحریف‌های رسانه‌ای روبروست، می‌تواند الگویی جامع برای حکمرانی متعالی در شرایط بحران ارائه دهد (شریفی، ۱۳۹۲، ص ۲۲).

اهمیت اسنادی نامه‌ها در مدیریت بحران

در میان بخش‌های مختلف نهج‌البلاغه، «نامه‌ها» از جایگاه راهبردی و منحصربه‌فردی برخوردارند که آن‌ها را از خطبه‌ها و حکمت‌ها متمایز می‌سازد. در حالی که خطبه‌ها غالباً خطاب به توده‌های مردم و با رویکرد تبیینی و عمومی ایراد شده‌اند، نامه‌ها به عنوان اسناد رسمی، حاکمیتی و کارگزارمحور «شناخته می‌شوند. این متون، دستورالعمل‌های اجرایی، فرامین حکومتی و مکاتبات دیپلماتیکی هستند که امام (ع) خطاب به کارگزاران، والیان و حتی دشمنان صادر کرده‌اند. از این رو، نامه‌ها نه صرفاً پندهای اخلاقی، بلکه سند راهبردی حکمرانی «محسوب می‌شوند که در آن‌ها لایه‌های پنهان تصمیم‌گیری‌های سیاسی و اداری در مواجهه با بحران‌ها نمایان است. تأکید بر نامه‌ها در این پژوهش به این دلیل است که برخلاف رویکردهای کلی، نامه‌ها به ما اجازه می‌دهند تا «منطق عملیاتی» (امام) ع (را در برخورد با فتنه رصد کنیم. در این اسناد، امام علی (ع) به عنوان رئیس دولت، راهکارهای مشخصی را برای نظارت بر عملکرد مسئولین، کنترل نفوذ فتنه‌گران در بدنه دولت و اصلاح ساختارهای اقتصادی و اجتماعی که بستر فتنه محسوب می‌شوند، ابلاغ نموده‌اند. لذا نامه‌های نهج‌البلاغه را باید به مثابه یک پروتکل جامع مدیریت بحران نگریست که در آن، تعامل میان رهبری و بدنه اجرایی برای صیانت از امنیت جامعه به دقت ترسیم شده است (تهرانی و همکاران، ۱۳۹۷، ص ۱۱۲).

با توجه به پیچیدگی پدیده فتنه و ضرورت استخراج الگوهای مدیریتی از سیره علوی، مسئله اصلی این تحقیق حول محور شناسایی و صورت‌بندی راهبردهایی است که امام علی (ع) در سطوح مختلف برای مقابله با فتنه‌های سیاسی و اجتماعی به کار گرفته‌اند. این پژوهش بر آن است تا به این پرسش کلیدی پاسخ دهد که راهبردهای ساختاری (ساختارهای اداری و قانونی)، رفتاری (کنش‌های حاکم و کارگزار) و زمینه‌ای (بسترهای فرهنگی و اقتصادی) امام علی (ع) در سه مرحله‌ی حیاتی پیشگیری از فتنه، مدیریت و مواجهه با فتنه و بازسازی پسا-فتنه چیست؟

هدف غایی این مطالعه، فراتر از یک توصیف تاریخی، ارائه یک مدل مفهومی «است که نشان دهد چگونه می‌توان با تکیه بر آموزه‌های علوی، از یک سو بسترهای زایش فتنه را خشک‌اند و از سوی دیگر، در صورت وقوع بحران، با کمترین هزینه و بالاترین سطح بصیرت‌افزایی، جامعه را از گرداب شبهات عبور داد. در این مسیر، مفاهیمی چون عدالت توزیعی، شفافیت مالی، جهاد تبیین و مدارا با توده‌ها به عنوان ارکان اصلی الگوی راهبردی امام (ع) در گذار از فتنه‌ها مورد واکاوی قرار می‌گیرند تا قابلیت کاربست آن‌ها در حکمرانی نوین اثبات گردد.

مبانی مفهومی و نقد دیدگاه‌های رقیب

تعریف فشرده فتنه و مبانی نظری

فتنه در بافتار اندیشه علوی، فراتر از یک آشوب سیاسی عارضی، وضعیتی هستی‌شناختی و معرفت‌شناختی است که در آن آگاهی عمومی به واسطه امتزاج حق و باطل دچار تیرگی می‌شود. از منظر واژه‌شناسی، فتنه به معنای گداختن طلا برای جداسازی ناخالصی‌هاست و در اصطلاح نهج‌البلاغه، به جریانی اطلاق می‌گردد که با شعارهای حق‌طلبانه آغاز شده، اما به دلیل ریشه داشتن در هوای نفس و بدعت‌های دینی، به انحراف جامعه ختم می‌شود (سیدرضی، ۱۳۸۳، ص ۹۱) مدیریت بحران در این الگو، نه صرفاً به معنای بازگرداندن نظم فیزیکی، بلکه به معنای بازآوری بصیرت و تثبیت معیارهای عدالت است تا جامعه بتواند از میان شبهات، مسیر حق را بازشناسد. این رویکرد، مدیریت بحران را از سطح یک تکنیک اداری به سطح یک تربیت اجتماعی و سیاسی ارتقا می‌دهد (شریفی، ۱۳۹۲، ص ۶۲).

نقد و بررسی رویکردهای موجود (نقد دیدگاه‌های رقیب)

در تحلیل فتنه‌های صدر اسلام و سیره علوی، رویکردهای متفاوتی وجود دارد که هر یک از زاویه‌ای خاص به مسئله نگرسته‌اند. یکی از مهم‌ترین این رویکردها، نگاه شارحان بزرگ اهل سنت همچون ابن‌ابی‌الحدید است. وی در شرح خود، فتنه‌ها را غالباً از منظر سیاست‌محور و فساد در تدبیر تحلیل می‌کند. نقد اساسی بر این دیدگاه آن است که با فروکاستن فتنه به یک چالش مدیریتی و اجرایی، لایه‌های عمیق‌تر آن یعنی انحراف اعتقادی و نفاق پیچیده نادیده گرفته می‌شود. در واقع، در این نگاه، فتنه محصول ناکارآمدی در تدبیر سیاسی قلمداد می‌گردد، در حالی که در منطق علوی، فتنه محصول درآمیختگی حق و باطل برای فریب توده‌هاست که راهکار آن نه صرفاً تدبیر اداری، بلکه تبیین ماهیت شبهه است (ابن‌ابی‌الحدید، ۱۳۶۳، ج ۱، ص ۲۴). از سوی دیگر، رویکردهای نوگرا با تأکید بر مفاهیم مدرن نظیر حقوق شهروندی محض، تلاش کرده‌اند سیره علوی در مواجهه با مخالفان را تنها در قالب آزادی‌های مدنی تفسیر کنند. اگرچه امام علی (ع) در نامه‌های خود بر رعایت حقوق عامه تأکید فراوان دارند، اما این رویکرد به دلیل نادیده گرفتن زمینه‌های ایمانی و اخلاقی «دچار تک‌بعدی‌نگری شده است. در جامعه علوی، سیاست از اخلاق و تدبیر از تقوا جدا نیست؛ لذا نمی‌توان مدیریت فتنه را بدون در نظر گرفتن تعهد ایمانی کارگزاران و بصیرت دینی شهروندان تحلیل کرد. نقد وارد بر این دیدگاه، نادیده گرفتن نقش هدایتگری امام در کنار حکمرانی است که باعث می‌شود مدل مواجهه حضرت با فتنه‌گران به یک الگوی صرفاً دموکراتیک سکولار تقلیل یابد (مطهری، ۱۳۹۱، ج ۱۸، ص ۳۵). مدل‌های مدیریت بحران مدرن نیز در مقایسه با الگوی حکمرانی علوی دچار کاستی‌های جدی هستند. مدل‌های کلاسیک مدیریت بحران عمدتاً بر واکنش‌های پسینی و کنترل خسارت تمرکز دارند، در حالی که الگوی علوی بر پیشگیری زمینه‌ای و اصلاح ساختارهای فسادخیز استوار است. در مدیریت مدرن، هدف اصلی حفظ ثبات سیاسی به هر قیمتی است، اما در سیره علوی که در نامه‌هایی نظیر عهدنامه مالک اشتر متجلی است، ثباتی ارزش دارد که بر پایه عدالت و رضایت عامه بنا شده باشد. تفاوت بنیادین در این

است که در الگوی علوی، حتی در اوج بحران نیز اجازه استفاده از ابزارهای غیراخلاقی برای سرکوب فتنه داده نمی‌شود؛ اصلی که در بسیاری از تئوری‌های استراتژیک مدرن (مانند واقع‌گرایی سیاسی) جایگاهی ندارد (باقی و همکاران، ۱۳۹۵، ص ۱۸).

روش‌شناسی پژوهش

روش تحلیل محتوای کیفی و فرآیند کدگذاری

در این پژوهش برای تبدیل گزاره‌های متنی نهج‌البلاغه به یک الگوی راهبردی و مدیریتی، از روش تحلیل محتوای کیفی با رویکرد استقرایی استفاده شده است. این روش فراتر از شمارش واژگان، به دنبال کشف منطق کنش و معنای نهفته در فرامین حاکمیتی امام علی (ع) است. فرآیند تحلیل در سه مرحله نظام‌مند کدگذاری به اجرا در می‌آید؛ در مرحله نخست یا کدگذاری باز، تمامی واژگان و جملات کنشی در نامه‌ها که دلالت بر یک اقدام اجرایی، نظارتی یا تربیتی دارند، شناسایی و برچسب‌گذاری می‌شوند. در این سطح، پژوهشگر بدون پیش‌فرض، صرفاً به استخراج کدهای اولیه نظیر نظارت بر بازار، نامه‌نگاری با مخالفان یا توصیه به تقوا می‌پردازد تا بن‌مایه‌های اصلی رفتار حاکم در مواجهه با بحران مشخص گردد. در مرحله دوم یا کدگذاری محوری، کدهای اولیه بر اساس تشابهات موضوعی و پیوندهای ساختاری، حول محورهای کلان دسته‌بندی می‌شوند. در این گام، کدهای پراکنده در قالب مقولاتی همچون راهبردهای نظارتی، راهبردهای ارتباطی و اصلاحات ساختاری «سازماندهی می‌شوند تا نسبت میان اقدامات امام و متغیرهای فتنه روشن شود. سرانجام در مرحله کدگذاری انتخابی، با برقراری پیوند میان مقولات محوری، هسته مرکزی پژوهش یعنی الگوی جامع مدیریت بحران علوی شکل می‌گیرد. این مرحله نهایی، کدهای استخراج شده را در یک مدل سه‌مرحله‌ای (پیشگیری، مدیریت میانه و بازسازی) صورت‌بندی می‌کند تا به یک نظریه منسجم در باب حکمرانی در شرایط فتنه دست یابیم.

جدول نمونه عملیاتی (استخراج کدها از نامه ۵۳)

برای تبیین دقیق فرآیند استخراج راهبردها و جلوگیری از سوگیری‌های تفسیری، در جدول زیر نمونه‌ای از تحلیل عملیاتی بر روی بخش‌هایی از عهدنامه مالک اشتر (نامه ۵۳) ارائه شده است. این فرآیند نشان می‌دهد که چگونه یک فرمان حکومتی به یک راهبرد کلان تبدیل می‌شود:

فراز متن (واحد تحلیل)	کدگذاری باز	مقوله محوری	مقوله انتخابی
سپیس در کارهای کارگزارانت کاوش کن و بازرسان راستگو بفرست	نظارت پنهانی بر بدنه اجرایی	پایش مستمر وفاداری و کارآمدی	راهبرد ساختاری
بپرهیز از اینکه خود را در میان مردم پنهان کنی	نفی حجاب میان حاکم و مردم	شفافیت و ارتباط مستقیم با عامه	راهبرد رفتاری

خشم خود را فرو ببر و هنگام قدرت از تندی پرهیز	کنترل هیجانات حاکمیتی	ثبات شخصیتی و عقلانیت رفتاری	راهبرد رفتاری
عدالت را در مورد نزدیکان و اطرافیان اجرا کن	نفی ویژه‌خواری و رانت‌جویی	عدالت توزیعی و رفع تبعیض	راهبرد زمینه‌ای (پیشگیری)

جدول ۱. استخراج کدها از نامه ۵۳

این فرآیند تحت کنترل مثلث‌سازی منابع قرار دارد؛ به این معنا که برای اطمینان از صحت کدگذاری و جلوگیری از تحمیل نظرات شخصی، هر کد استخراج شده با شروع معتبری همچون شرح ابن‌ابی‌الحدید و منهاج‌البراعه تطبیق داده شده است تا بستر صدور و معنای تاریخی آن با برداشت مدیریتی پژوهشگر همسویی داشته باشد.

جامعه پژوهش و تفکیک اسناد

جامعه آماری و محدوده اسنادی این پژوهش، به‌طور متمرکز بر نامه‌های نهج‌البلاغه ۷۹ نامه طبق نسخه سید رضی استوار است. انتخاب نامه‌ها به عنوان واحد اصلی تحلیل، ناشی از ماهیت کارگزارمحور و حاکمیتی این بخش از نهج‌البلاغه است که دقیق‌ترین بازنمایی از دستورالعمل‌های اجرایی امام (ع) را به دست می‌دهد. برخلاف خطبه‌ها که غالباً ماهیت تبیینی و عمومی دارند، نامه‌ها اسناد رسمی دولت علوی هستند که در آن‌ها استراتژی‌های عملیاتی با صراحت بیشتری بیان شده است. این تفکیک روش‌شناختی به پژوهشگر اجازه می‌دهد تا بر روی فرامین مدیریتی «تمرکز کرده و از درغلتیدن به مباحث صرفاً خطابی پرهیز نماید. با این حال، در بخش‌هایی از پژوهش که نیاز به تبیین ماهیت شناختی فتنه و مفهوم بصیرت به عنوان زیرساخت راهبردها وجود دارد، به‌صورت استثنایی و تکمیلی از برخی خطبه‌های کلیدی مانند خطبه ۵۰ در تبیین آغاز فتنه یا خطبه ۱۳۸ استفاده شده است. دلیل روش‌شناختی این بهره‌گیری، آن است که بصیرت در منطق علوی، پیش‌نیاز کنش‌های مندرج در نامه‌هاست؛ به عبارت دیگر، نامه‌ها چگونگی عمل را بیان می‌کنند و خطبه‌ها «چرایی و مبنای آگاهی‌بخش آن عمل را تبیین می‌نمایند. این پیوند ارگانیک میان «مبانی بصیرتی خطبه‌ها و فرامین اجرایی نامه‌ها»، پایایی نتایج پژوهش را در ارائه یک مدل جامع مدیریتی تضمین می‌کند.

یافته‌های پژوهش و صورت‌بندی الگو

راهبردهای پیشگیری (قبل از فتنه)

راهبردهای پیشگیرانه در اندیشه سیاسی امام علی (ع) بر این اصل استوار است که فتنه همواره در بسترهای فسادخیز و شکاف‌های اجتماعی رشد می‌کند. نخستین لایه پیشگیری، ایجاد عدالت ساختاری است که مانع از تمرکز قدرت و ثروت در دست گروه‌های خاص می‌شود. در این میان، مؤلفه نظارت مالی و حسابرسی کارگزاران به عنوان یک راهبرد کلان اقتصادی و پیشگیرانه در نامه‌های متعددی مورد تأکید قرار گرفته است. امام (ع) در نامه ۵۳ به مالک اشتر، نظارت دقیق بر دارایی‌های کارگزاران را نه تنها یک اقدام اداری، بلکه راهکاری برای صیانت از سلامت روانی و اقتصادی جامعه قلمداد می‌کند. ایشان با دستور به بازرسی‌های پنهانی تلاش می‌کنند تا ریشه‌های نارضایتی عمومی را که از تبعیض مالی سرچشمه می‌گیرد، پیش از تبدیل شدن به آشوب‌های

اجتماعی خشک نمایند. این حسابرسی‌ها در واقع نوعی واکنش‌ناشیون ساختاری علیه فتنه‌هایی است که با شعارهای عدالت‌طلبانه اما با ریشه‌های اقتصادی سر بر می‌آورند (فضلی، ۱۴۲۲ق، ص ۷۸).

از سوی دیگر، بسترسازی برای امنیت پایدار مستلزم گزینش کارگزارانی است که دارای سلامت نفس و سوابق روشن باشند. امام (ع) در فرآیند پیشگیری، بر انتخاب مدیرانی تأکید دارند که تحت تأثیر کانون‌های قدرت و ثروت (اصحاب ثروت و قدرت) قرار نگیرند. بر اساس تحلیل محتوای نامه‌های حاکمیتی، حاکم اسلامی مکلف است فضایی را فراهم کند که در آن نخبگان و توده‌های مردم نسبت به نظام سیاسی احساس تعلق خاطر داشته باشند. این احساس تعلق، از طریق توزیع برابر فرصت‌ها و رفع رانت‌های حکومتی حاصل می‌شود. در واقع، زمانی که ساختار اداری و اقتصادی بر پایه شفافیت بنا شود، امکان نفوذ «خواص منفعت‌طلب که محرکان اصلی فتنه‌ها هستند، به حداقل می‌رسد. این مدل از پیشگیری نشان می‌دهد که ثبات حکمرانی علوی نه بر پایه سرکوب، بلکه بر مدار رفع زمینه‌های نارضایتی و ارتقای سطح معیشت عمومی استوار است (تهرانی و همکاران، ۱۳۹۷، ص ۴۵).

راهبردهای مدیریت در میانه فتنه (حین فتنه)

هنگامی که فتنه به دلیل آمیختگی حق و باطل بروز می‌کند، راهبرد امام علی (ع) از ساختارسازی به سوی مدیریت رفتاری و شناختی تغییر جهت می‌دهد. در این مرحله، جهاد تبیین و نبرد شناختی اصلی‌ترین ابزار حاکم برای خنثی‌سازی اثرات روانی فتنه است. امام (ع) در نامه‌های آغازین دوران خلافت، به ویژه نامه‌های ۱ و ۵۷ که خطاب به مردم کوفه و بصره نگاشته شده، تلاش می‌کنند تا با شفاف‌سازی علل بروز بحران، مرز میان مطالبه‌گری برحق و عصیانگری فتنه را روشن سازند. ایشان با ارائه گزارش‌های دقیق از حوادث (مانند واقعه جمل) اجازه نمی‌دهند تا روایت‌های کاذب دشمن، افکار عمومی را به سوی انحراف هدایت کند. این راهبرد نشان‌دهنده اهمیت مدیریت اطلاعات و رسانه در سیره علوی است؛ جایی که حاکم خود به عنوان مرجع اصلی روایت‌گری وارد میدان شده و با نامه‌نگاری‌های مستقیم، بر ابهامات ذهنی جامعه غلبه می‌کند (باقی و همکاران، ۱۳۹۵، ص ۳۲).

علاوه بر نبرد شناختی، امام (ع) در میانه فتنه از راهبرد مدارای فعال و قاطعیت حکیمانه استفاده می‌کنند. در نامه‌هایی همچون نامه ۱۲ به فرماندهان نظامی، ایشان تأکید دارند که حتی در اوج تقابل، نباید از جاده اخلاق خارج شد و همواره باید راه بازگشت و توبه را برای فریب‌خوردگان فتنه باز گذاشت. این رویکرد رفتاری، میان محرکان اصلی فتنه و بدنه فریب‌خورده تفکیک قائل می‌شود. از منظر پژوهش حاضر، مدیریت حین فتنه در الگوی علوی، بر پایه بصیرت‌افزایی استوار است؛ یعنی تلاش برای بازگرداندن قوه تشخیص به جامعه‌ای که زیر بار تبلیغات سوء، توان تمایز حق از باطل را از دست داده است. ایشان با استفاده از ظرفیت‌های ارتباطی، به دنبال آن هستند که هزینه برخورد سخت را با استفاده از ابزارهای نرم و اقناعی به حداقل برسانند (شریفی، ۱۳۹۲، ص ۸۸).

راهبردهای بازسازی جامعه (پس از فتنه)

پس از فرونشستن غبار فتنه، جامعه دچار گسست‌های عمیق اجتماعی و ویرانی‌های ساختاری می‌گردد که ترمیم آن نیازمند راهبردهای بازسازی و اصلاح است. رکن رکین بازسازی در نگاه امام علی (ع) بازسازی اقتصادی و معیشتی جامعه است. ایشان بر این باورند که تا زمانی که فقر و نابرابری وجود دارد، پتانسیل بروز فتنه‌های بعدی زنده خواهد ماند. لذا، توزیع عادلانه منابع بیت‌المال و توجه ویژه به طبقات محروم (طبقه سفلی) که در نامه ۵۳ به تفصیل آمده، نه تنها یک تکلیف شرعی، بلکه یک ضرورت استراتژیک برای بازگرداندن ثبات به جامعه پسا-بحران است. بازسازی اقتصادی در این الگو، با هدف رفع ریشه‌های

مادی نارضایتی انجام می‌شود تا دشمنان نتوانند از نیازهای معیشتی مردم به عنوان ابزاری برای تحریکات سیاسی آینده استفاده کنند (مطهری، ۱۳۹۱، ج ۱۸، ص ۶۷).

در کنار بازسازی اقتصادی، ترمیم پیوند حاکمیت و مردم از طریق دلجویی و عفو عمومی (در مورد فریب‌خوردگان) صورت می‌گیرد. امام (ع) پس از جنگ‌هایی که در پی فتنه‌ها رخ داد، راهبرد جذب حداکثری را در پیش گرفتند تا شکاف‌های مذهبی و سیاسی به کینه‌های دیرینه تبدیل نشوند. این بازسازی اجتماعی مستلزم ایجاد یک نظام قضایی مستقل و عادل است که بتواند با مجرمان اصلی برخورد کرده و همزمان امنیت را برای عموم شهروندان تضمین کند. در واقع، بازسازی در الگوی علوی، یک فرآیند همه‌جانبه است که از اقتصاد شروع شده و به اخلاق و فرهنگ ختم می‌شود. هدف نهایی این مرحله، بازگرداندن جامعه به وضعیت بصیرت جمعی و اعتماد متقابل میان دولت و ملت است تا از تکرار چرخه‌های خشونت جلوگیری شود (باقرپور، ۱۳۹۴، ص ۱۲). این همان جدول استخراج شده از فرآیند کدگذاری متن‌های نامه‌های نهج‌البلاغه (به‌ویژه نامه ۵۳) است که باید در جایگاه تعیین‌شده قرار بگیرد:

مرحله مدیریت فتنه	بعد راهبردی	کدها و مفاهیم اولیه استخراج شده	مقوله محوری	راهبرد نهایی
پیشگیری	ساختاری	عدالت در توزیع بیت‌المال، منع تبعیض، مقابله با ویژه‌خواری، شایسته‌سالاری، گزینش کارگزاران صالح	عدالت محوری و اصلاح ساختار حکمرانی	پیشگیری از فتنه از طریق استقرار عدالت و اصلاح ساختار اداری
پیشگیری	ساختاری - نظارتی	نظارت بر عملکرد کارگزاران، حسابرسی مالی، ارزیابی مستمر مسئولان، پاسخ‌گویی	نظارت و کنترل فساد	پیشگیری از نارضایتی عمومی از طریق شفافیت و نظارت بر کارگزاران
پیشگیری	زمینه‌ای	رفع فقر، توجه به طبقات محروم، تأمین معیشت عمومی، کاهش شکاف اقتصادی	کاهش زمینه‌های اقتصادی نارضایتی	پیشگیری زمینه‌ای از فتنه از طریق تأمین عدالت اقتصادی

چین فتنه	رفتاری - شناختی	تبیین حقیقت، روشنگری، بصیرت‌افزایی، مقابله با تحریف، آشکارسازی مرز حق و باطل	مدیریت شناختی بحران	مهار فتنه از راه آگاهی‌بخشی و تبیین عمومی
چین فتنه	رفتاری - ارتباطی	گفت‌وگو، اقناع، اطلاع‌رسانی منسجم، پرهیز از قضاوت شتاب‌زده، توجه به فریب‌خوردگی مردم	اقناع و ارتباط مؤثر با جامعه	مدیریت افکار عمومی و جلوگیری از گسترش ابهام
چین فتنه	امنیتی - رفتاری	تفکیک محرکان از فریب‌خوردگان، برخورد قاطع با عاملان اصلی، پرهیز از برخورد یکسان	قاطعیت هدفمند و تفکیک کنشگران	کنترل فتنه با برخورد متناسب و عادلانه
بازسازی	ساختاری	اصلاح سازوکارهای معیوب، بازگرداندن حقوق عمومی، مقابله با فساد	اصلاح ساختارهای بحران‌زا	جلوگیری از بازتولید فتنه از طریق اصلاح ریشه‌ها
بازسازی	اجتماعی - مشروعیتی	ترمیم اعتماد عمومی، احیای پیوند حکومت و مردم، پاسخ‌گویی و عدالت‌ورزی	بازسازی سرمایه اجتماعی	بازگرداندن اعتماد و تقویت مشروعیت سیاسی
بازسازی	اقتصادی - معیشتی	توزیع عادلانه بیت‌المال، رفع محرومیت، حمایت از اقتدار آسیب‌دیده	ترمیم اقتصادی و معیشتی	تثبیت پسابحران از طریق رفع نارضایتی‌های اقتصادی

جدول ۲. فرایند استخراج مؤلفه‌های راهبردی مدیریت فتنه از نامه‌های نهج‌البلاغه

مدل مفهومی نهایی

بر اساس یافته‌های استخراج شده از نامه‌های نهج‌البلاغه، مدل مفهومی نهایی این پژوهش در قالب یک ماتریس راهبردی سه‌بعدی تدوین می‌گردد. این مدل شامل سه بعد کلان ساختاری، رفتاری و زمینه‌ای است که در سه مقطع زمانی پیشگیری، مواجهه و بازسازی عمل می‌کنند.

۱. بعد ساختاری: بر اصلاح قوانین، نظارت مالی مستمر و ایجاد نهادهای حسابرسی تمرکز دارد تا منافذ نفوذ فتنه در بدنه دولت بسته شود.

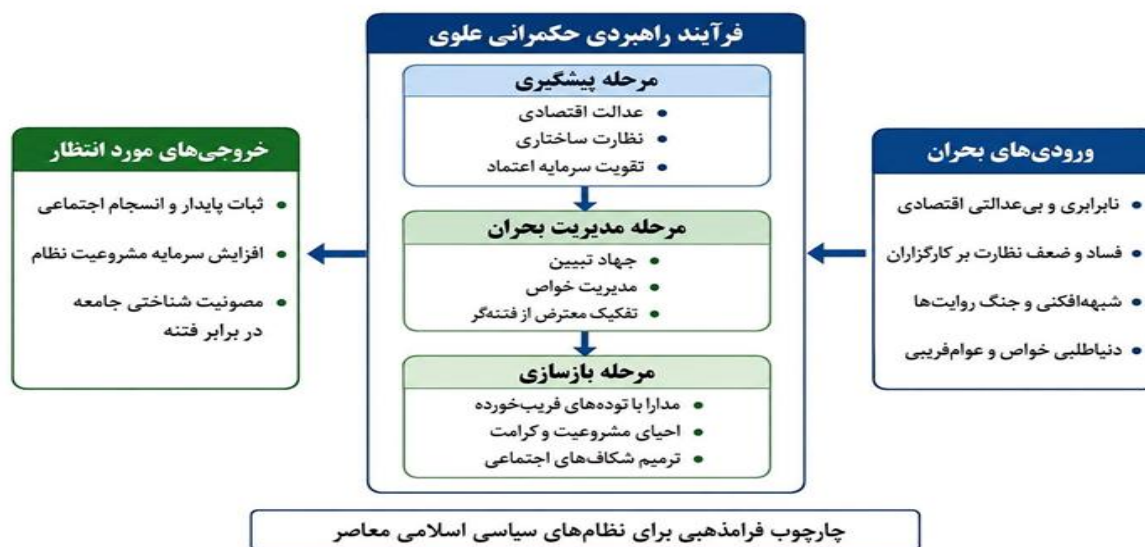
۲. بعد رفتاری: بر کنش‌های حاکم و کارگزاران در تعامل با مردم و مخالفان تأکید می‌کند؛ مؤلفه‌هایی چون جهاد تبیین، شفافیت در اطلاع‌رسانی و مدارای حکیمانه در این لایه قرار می‌گیرند.

۳. بعد زمینه‌ای: به زیرساخت‌های فکری و اقتصادی جامعه می‌پردازد. ارتقای سطح بصیرت عمومی و تأمین عدالت معیشتی، زمینه‌های مساعد برای رشد فتنه را از بین می‌برد.

شاخص‌های اقتصادی در این مدل، برخلاف بسیاری از الگوهای کلاسیک، صرفاً یک متغیر فرعی نیستند؛ بلکه به عنوان رکن ثبات‌آفرین در هر سه گام پیشگیری، مدیریت و بازسازی حضور مستقیم دارند. این مدل نشان می‌دهد که مدیریت فتنه در اندیشه امام علی (ع) پیوندی ناگسستنی میان معنویت و سیاست و اخلاق و اقتصاد ایجاد کرده است که می‌تواند به عنوان الگویی جامع برای حکمرانی متعالی در جوامع معاصر مورد استفاده قرار گیرد.

شکل ۱. مدل مفهومی نهایی پژوهش

مدل جامع حکمرانی علوی در گذار از فتنه

بحث و تطبیق تحلیلی

تحلیل تطبیقی شروح فریقین در تفسیر نامه‌های مدیریتی

واکاوی شروح نهج‌البلاغه نشان می‌دهد که مفسران شیعه و سنی، علیرغم تفاوت در مبانی کلامی، در پذیرش نبوغ مدیریتی امام علی (ع) در مواجهه با بحران‌ها اتفاق نظر دارند. مفسران شیعه، همچون ابن‌میثم بحرانی، نامه‌های حاکمیتی امام را فراتر از توصیه‌های اداری، به عنوان بخشی از نظام تکلیفی و الهی تحلیل می‌کنند که در آن پیوند ناگسستنی میان اخلاق و سیاست

برقرار است. در مقابل، شارحان اهل سنت، به ویژه ابن‌ابی‌الحدید در شرح نهج‌البلاغه، با نگاهی تاریخی و معطوف به فنون کشورداری، این نامه‌ها را به عنوان عالی‌ترین نمونه‌های «سیاست مدن» و «تدبیر استراتژیک ستوده‌اند». ابن‌ابی‌الحدید با رویکردی واقع‌گرایانه، راهبردهای امام در نامه‌هایی نظیر عهدنامه مالک اشتر را با منطق حکمرانی تطبیق داده و آن را مدلی بی‌بدیل برای انتظام امور در زمانه آشوب می‌داند (ابن‌ابی‌الحدید، ۱۳۶۳، ج ۱۷، ص ۳۲).

نقطه افتراق اساسی میان این دو مشرب فکری، در تفسیر مفاهیمی همچون مشروعیت و اطاعت در میانه فتنه بروز می‌کند. در حالی که شارحان شیعی بر اصل امامت و عصمت به عنوان لنگرگاه ثبات در فتنه‌ها تأکید دارند، مفسران فریقین در موضوع عدالت اجتماعی به عنوان راهبرد پیشگیرانه به همگرایی می‌رسند. برای نمونه، در تحلیل نامه ۵۳، هر دو گروه بر این باورند که پایداری یک ساختار سیاسی در گرو رضایت توده‌های مردم و نظارت سخت‌گیرانه بر کارگزاران است. این اشتراک نظر نشان می‌دهد که الگوی مدیریتی امام علی (ع) دارای ظرفیتی جهانی و فرامذهبی است که می‌تواند به عنوان زبانی مشترک برای حل بحران‌های جهان اسلام مورد استفاده قرار گیرد (بحرانی، ۱۳۷۵، ج ۵، ص ۱۱۴).

مطالعه موردی تطبیقی: بحران مشروعیت و بازسازی عراق پس از سقوط داعش

برای آزمون کارآمدی مدل استخراج شده در این پژوهش ماتریس سه‌بعدی ساختاری، رفتاری و زمینه‌ای، می‌توان بحران عراق در دوران پساداعش را به عنوان یک مصداق عینی تحلیل کرد. در لایه راهبردهای ساختاری، همان‌گونه که امام علی (ع) بر نظارت مالی و اصلاح بدنه اداری تأکید داشتند، بحران عراق نشان داد که فقدان نظارت دقیق بر نهادهای نظامی و مالی، یکی از عوامل اصلی نفوذ تفکر تکفیری و سقوط شهرها بود. بازسازی عراق پس از ۲۰۱۷، دقیقاً با الگوبرداری از مفهوم تمرکز بر سلامت کارگزاران، به سوی تقویت نهادهای قانونی و مبارزه با فساد سیستماتیک حرکت کرد تا مانع از بازگشت زمینه‌های ساختاری فتنه شود. این فرآیند نشان‌دهنده لزوم بازگشت به مدل «حسابرسی دقیق» است که امام در سیره خود به آن پایبند (تهرانی و همکاران، ۱۳۹۷، ص ۵۲).

در لایه راهبردهای رفتاری، نقش مرجعیت دینی در عراق (آیت‌الله سیستانی) و صدور فتوای جهاد کفایی، انطباق مستقیمی با راهبرد جهاد تبیین و نبرد شناختی امام علی (ع) در نامه‌های ۱ و ۱۲ دارد. در میانه فتنه داعش که تشخیص حق از باطل برای بخشی از جامعه دشوار شده بود، کنشگری مرجعیت با الهام از منطق علوی، توانست انسجام ملی را بازگرداند. این رفتار سیاسی، نه بر پایه خشونت صرف، بلکه بر مدار بصیرت‌افزایی و تبیین واقعیت استوار بود که توانست توده‌های پراکنده را حول یک محور واحد جمع کند. این انطباق نشان می‌دهد که راهبردهای رفتاری امام در مواجهه با فتنه‌ها، همچنان به عنوان یک قدرت نرم در حل بحران‌های ژئوپلیتیک معاصر عمل می‌کند (باقی و همکاران، ۱۳۹۵، ص ۲۲).

در بعد راهبردهای زمینه‌ای و بازسازی، چالش اصلی عراق پس‌داعش، ترمیم گسست‌های مذهبی و معیشتی بود. بر اساس یافته‌های این پژوهش، امام علی (ع) بازسازی اقتصادی را رکن مستقل ثبات‌آفرین می‌دانستند. در عراق نیز، بازسازی مناطق آزادشده و توزیع عادلانه خدمات میان اقوام مختلف، به عنوان یک راهبرد زمینه‌ای برای خنثی‌سازی تبلیغات مجدد گروه‌های تروریستی به کار گرفته شد. این رویکرد، یعنی توجه به «طبقه محروم» برای جلوگیری از یارگیری فتنه‌گران، دقیقاً همان مسیری است که در اندیشه سیاسی علوی برای دوران پس از بحران ترسیم شده است. تحلیل این پرونده نشان می‌دهد که مدل ماتریسی پژوهش حاضر، نه تنها در متون تاریخی، بلکه در صحنه واقعیت‌های سیاسی امروز نیز قدرت تبیین‌گری و حل مسئله دارد (دشتی، ۱۳۷۹، ص ۱۲۸).

این تطبیق تاریخی و معاصر ثابت می‌کند که فتنه به عنوان یک پدیده شناختی-سیاسی، همواره از بسترهای مشابهی تغذیه می‌کند و به همین دلیل، راهبردهای سه‌گانه امام علی (ع) در نامه‌ها، به دلیل ابتنا بر فطرت انسانی و اصول جاودانه عدالت، همچنان کارآمدترین الگو برای مدیریت بحران‌های پیچیده در جوامع اسلامی به شمار می‌روند. تکیه بر این الگو، به جای مدل‌های سکولار مدیریت بحران، می‌تواند به بازسازی «مشروعیت از دست رفته» و ایجاد امنیت پایدار در مناطق بحران‌زده منجر شود (مطهری، ۱۳۹۱، ج ۱۸، ص ۸۵)

نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف شناسایی و تحلیل راهبردهای سه‌گانه امام علی (ع) در مواجهه با فتنه‌های اجتماعی و سیاسی، به این پاسخ صریح دست یافت که الگوی علوی در مدیریت بحران، رویکردی «پیش‌دستانه، جامع و چندبعدی» است. یافته‌ها نشان داد که برخلاف الگوهای کلاسیک مدیریت بحران که صرفاً بر مهار فیزیکی بحران تمرکز دارند، منطق کنش امام (ع) بر سه لایه متداخل استوار است: اصلاح ساختارهای فسادخیز (ساختاری)، مدیریت ذهنیت و رفتار جامعه در میانه آشوب (رفتاری) و در نهایت، خشکاندن ریشه‌های نارضایتی از طریق عدالت معیشتی (زمینه‌ای). امام (ع) در نامه‌های حاکمیتی خود، فتنه را نه یک رخداد تصادفی، بلکه محصول انحراف در نظام توزیع قدرت و ثروت قلمداد می‌کنند که مهار آن مستلزم بازگشت به شفافیت اداری و حسابرسی سخت‌گیرانه از کارگزاران است. این پاسخ صریح نشان می‌دهد که راهبرد امام (ع)، ترکیبی حکیمانه از قاطعیت در برابر محرکان و مدارای تبیینی در برابر فریب‌خوردگان است. در مسیر آزمون فرضیات، تمامی فرضیه‌های مطرح‌شده مبنی بر تقدم پیشگیری ساختاری و اولویت بازسازی اقتصادی پس از فتنه مورد تأیید قرار گرفت. فرضیه برتری الگوی علوی بر مدل‌های مدیریت بحران مدرن نیز ثابت شد؛ زیرا در سیره امام (ع)، هدف از مدیریت فتنه صرفاً بازگشت به نظم سابق نیست، بلکه هدف اصلی ارتقای بصیرت جمعی و رسیدن به ثباتی است که از دل عدالت برمی‌خیزد. تحلیل نامه‌های ۱، ۱۲ و ۵۳ نشان داد که امام (ع) موفق شدند با تفکیک میان حقوق شهروندی و تکالیف حاکمیتی، مدلی را ارائه دهند که در آن امنیت جامعه فدای منافع خواص نمی‌شود. تأیید این فرضیات به معنای آن است که منطق حکمرانی امام علی (ع)، مدلی پویا و تکرارپذیر است که می‌تواند در هر جامعه‌ای که با بحران مشروعیت یا شکاف‌های اجتماعی روبروست، به عنوان نسخه نجات‌بخش عمل کند. نوآوری ویژه این پژوهش که آن را از مطالعات مشابه متمایز می‌سازد، تمرکز انحصاری بر نامه‌های نهج‌البلاغه به عنوان اسناد رسمی حاکمیتی و همچنین بهره‌گیری از تحلیل تطبیقی شروح فریقین است. این مطالعه با عبور از نگاه‌های صرفاً توصیفی، موفق به استخراج یک ماتریس راهبردی شد که در آن آرای شارحان برجسته‌ای چون ابن‌میثم بحرانی و ابن‌ابی‌الحدید در کنار هم قرار گرفته‌اند تا وجوه مدیریتی و اجرایی فرامین امام (ع) آشکارتر شود. این رویکرد ثابت کرد که نامه‌های امام، فراتر از اندرزهای اخلاقی، حاوی دستورالعمل‌های عملیاتی برای صیانت از بدنه سیاسی جامعه در برابر ریزش‌های ناشی از فتنه هستند. این نوآوری در واقع پلی میان میراث تراثی و نیازهای مدیریتی معاصر ایجاد کرده و جایگاه نامه‌ها را به عنوان یک دکترین امنیتی-اجتماعی تثبیت نمود. با توجه به افق‌های گشوده شده در این تحقیق، پیشنهاد می‌گردد پژوهش‌های آتی بر تطبیق الگوی راهبردهای رفتاری امام با نظریات نبرد شناختی مدرن متمرکز شوند تا ابزارهای جهاد تبیین در فضای مجازی بازتعریف گردد. همچنین، مطالعه تأثیر شفافیت مالی کارگزاران در کاهش نرخ گرایش به فتنه‌های معیشتی بر اساس عهدنامه مالک اشتر می‌تواند به تولید دانش کاربردی در حوزه سیاست‌گذاری عمومی منجر شود. استفاده از روش‌های کمی برای سنجش اثربخشی مؤلفه‌های این مدل در جوامع فعلی نیز از دیگر ضرورت‌های پژوهشی است. پایان‌نامه حاضر با ارائه این چارچوب نظری، گامی استوار در جهت بازخوانی مدرن سیره علوی برداشت تا ثابت کند که عدالت، همچنان پایدارترین راهبرد برای عبور از طوفان‌های سیاسی و اجتماعی است.

اولویت نظارت بر مدیریت: ثبات ساختار سیاسی در برابر فتنه، بیش از آنکه مدیون سرکوب باشد، محصول نظارت مالی مستمر و پاک‌دستی کارگزاران پیش از وقوع بحران است.

تفکیک میان محرک و فریب‌خورده: راهبرد رفتاری موفق در میانه فتنه، بر قاطعیت با ریشه‌ها و مدارای تبیینی با توده‌ها استوار است تا از شکاف دولت-ملت جلوگیری شود.

اقتصاد به مثابه امنیت: بازسازی اقتصادی و رفع فقر در جوامع پسا-فتنه، نه یک اقدام رفاهی، بلکه اصلی‌ترین راهبرد زمینه‌ای برای جلوگیری از بازتولید فتنه‌های جدید است.

اطلاعات و شفافیت: در منطق علوی، حاکم اسلامی با نامه‌نگاری مستقیم و شفاف‌سازی وقایع (جهاد تبیین)، مرجعیت رسانه‌ای فتنه را در نبرد شناختی در هم می‌شکند.

عدالت به جای نظم: برتری الگوی مدیریت بحران علوی در این است که نظم پایدار را تنها از مسیر عدالت ساختاری عبور می‌دهد و صلح تحمیلی بدون حق را نمی‌پذیرد..

منابع

- ابن‌ابی‌الحدید، ع. ا. ح. (۱۳۶۳). شرح نهج‌البلاغه. مکتبه آیت‌الله‌العظمی مرعشی نجفی.
- باقرپور، س. م. (۱۳۹۴). روش‌شناسی رویکرد با فتنه در نهج‌البلاغه. در اولین کنفرانس بین‌المللی مدیریت، اقتصاد، حسابداری و علوم تربیتی. شرکت علمی‌پژوهشی و مشاوره‌ای آینده‌ساز، دانشگاه پیام‌نور نکا، ساری.
- باقی، ع.، شاه‌علی، ا.، و تصدیقی، ف. ز. (۱۳۹۵). اصول و راهبرد امام‌علی(ع) در مدیریت بحران‌های سیاسی-اجتماعی. فصلنامه مدیریت بحران و وضعیت‌های اضطراری، ۷(۲۷)، ۹-۵۰.
- بحرانی، ک. ا. ع. ب. م. (۱۳۷۵). شرح نهج‌البلاغه (م. عارف و همکاران، مترجمان؛ چاپ سوم، ج. ۵). بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی.
- تهرانی، ا.، قنبری‌نیا، ع. ی.، و الوانی، س. م. (۱۳۹۷). مدیریت اسلامی بر اساس اندیشه‌های امام علی(ع): استخراج الگوی مدیریتی بر اساس نامه ۵۳ کتاب نهج‌البلاغه (معروف به عهدنامه مالک اشتر). مدیریت در اسلام، ۳۷(۳۷).
- دشتی، م. (۱۳۷۹). مجموعه الگوهای رفتاری امام علی علیه‌السلام. مؤسسه فرهنگی تحقیقاتی.
- سیدرضی، ا. م. ب. ح. (۱۳۸۳). نهج‌البلاغه (ع. دشتی، مترجم). مؤسسه فرهنگی تحقیقاتی امیرالمؤمنین.
- شریفی، ا. ح. (۱۳۹۲). موج فتنه و شیوه‌های خنثی‌سازی آن از منظر نهج‌البلاغه. کانون اندیشه جوان.
- فضلی، ع. (۱۴۲۲ق). اصول الحوکه فی الإسلام وقراءة فی عهد مالک الأشر. دارالغدير.
- مطهری، م. (۱۳۹۲). سیری در نهج‌البلاغه (چاپ ۵۳). انتشارات صدرا.

References

- Ibn Abi al-Hadid, A. A. H. (1984). Commentary on Nahj al-Balagha. Ayatollah al-Uzma Marashi Najafi Library. [In Persian]
- Bagherpour, S. M. (2015). Methodology of the approach to sedition in Nahj al-Balagha. In Proceedings of the First International Conference on Management, Economics, Accounting, and Educational Sciences. Ayandeh-Saz Scientific Research and Consulting Company, Payame Noor University of Neka, Sari. [In Persian]
- Baghi, A., Shah-Ali, A., & Tasdighi, F. Z. (2016). Imam Ali's principles and strategies for managing political and social crises. Journal of Crisis Management and Emergency Situations, 7(27), 9-50. [In Persian]
- Bahrani, K. A. A. B. M. (1996). Commentary on Nahj al-Balagha (M. Aref et al., Trans.; 3rd ed., Vol. 5). Astan Quds Razavi Islamic Research Foundation. [In Persian]

- Tehrani, A., Ghanbarinia, A. Y., & Alvani, S. M. (2018). Islamic management based on Imam Ali's teachings: Developing a management model based on Letter 53 of Nahj al-Balagha (known as the Treaty of Malik al-Ashtar). *Management in Islam*, (37). [In Persian]
- Dashti, M. (2000). A Collection of Imam Ali's Behavioral Models. Cultural and Research Institute. [In Persian]
- Sharif al-Radi, A. M. B. H. (2004). Nahj al-Balagha (A. Dashti, Trans.). Imam Ali Cultural and Research Institute. [In Persian]
- Sharifi, A. H. (2013). The Wave of Sedition and Methods of Neutralizing It from the Perspective of Nahj al-Balagha. *Kanun-e Andisheh Javan*. [In Persian]
- Fazli, A. (1422 AH). Principles of Governance in Islam and a Reading of the Treaty of Malik al-Ashtar. Dar al-Ghadir.
- Motahari, M. (2013). A Journey Through Nahj al-Balagha (53rd ed.). Sadra Publications. [In Persian]